

Розвиток мережі хіміко-біологічних відділень Малої академії наук України в другій половині XX – на початку XXI століття

С.О. Сьома

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

*Corresponding author. E-mail: orphidea@mail.ru

Paper received 09.10.15; Accepted for publication 23.10.15.

Анотація. У статті аналізуються особливості становлення, розвитку та діяльності Малої академії наук України у другій половині XX – на початку XXI століття. Акцентується увага на формуванні мережі хіміко-біологічних відділень як одного із важливих напрямів її діяльності, що забезпечують підготовлення майбутньої інтелектуальної еліти в галузі природничих, медичних і психологічних наук. У результаті дослідження з'ясовано, що в різні періоди, в кожному із 27 територіальних відділень МАН формувалися різноманітні структурно-організаційні моделі їх існування.

Ключові слова: Мала академія наук України, хіміко-біологічні відділення МАН, мережа

Інтегрування України в міжнародний економічний і освітній простір визначають один із пріоритетних напрямів реформування національної системи освіти – підготовки всебічно розвинутої, гармонійної особистості з потужним інтелектуальним потенціалом. Сучасна система освіти повинна забезпечувати всебічне розкриття потенціалу обдарованої учнівської молоді, створювати такі умови, в яких учень може стати суб'єктом самовиховання, самоосвіти та саморозвитку. Провідна роль у вирішенні окреслених проблем належить Малій академії наук України, яка, на сьогодні, є важливою складовою системи позашкільної освіти держави і забезпечує пошук, виявлення і розвиток інтелектуально обдарованої учнівської молоді в різних галузях науки, техніки, культури і мистецтва, її професійне самовизначення шляхом залучення до пошукової, науково-дослідницької і експериментальної діяльності.

Своєрідними інтелектуально-творчими осередками, що забезпечують підготовлення майбутньої інтелектуальної еліти в галузі природничих, медичних і психологічних наук є хіміко-біологічні відділення МАН. Необхідність розроблення перспективних планів подальшого їх розвитку потребує переосмислення досягнутого, зокрема аналізу становлення, розвитку і функціонування мережі хіміко-біологічних відділень, сформованої в попередні десятиліття.

Проблематиці формування особистісних якостей учнів в умовах Малої академії наук присвячено ряд наукових психолого-педагогічних досліджень (О. Антонова, С. Білоус, М. Пихтарь, В. Редіна, В. Русова, Л. Ковбасенко, Р. Науменко, Л. Тихенко, ін.) Серед науковців, які працюють над проблемою розвитку учнів у хіміко-біологічних відділеннях МАН можна відзначити В. Вербицького, В. Назаренка, Г. Пустовіта, ін. Проте аналіз науково-педагогічних джерел засвідчив відсутність спеціальних історико-педагогічних досліджень стосовно діяльності хіміко-біологічних відділень МАН. З огляду на зазначене, метою статті є аналіз становлення та розвитку мережі означених відділень у другій половині XX – на початку XXI століття.

Зазначимо, що наприкінці 50-х – початку 60-х років XX ст. все більше уваги приділяється питанням подальшого розвитку і реформування системи освіти, відзначається її важливість у підготовленні особистості до майбутньої життєдіяльності в умовах розвитку промисловості і сільського господарства. Саме в цей час актуалізуються положення щодо роботи з обдарованими

дітьми, розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей, формування загальношкільних умінь інтелектуального характеру, необхідності організації індивідуальної і колективної суспільно корисної трудової діяльності. Відтак у педагогічному процесі навчальних закладів започатковуються методики пошуку і відбору обдарованих учнів, створюються умови для розвитку їх природних творчих потенцій, відбувається пошук нових ефективних форм навчання з елементами проблемності і наукового пошуку, поєднання теоретичного навчання з практикою.

Такою дієвою формою навчання обдарованих учнів у галузі природничих, медичних, сільськогосподарських і екологічних наук стають хіміко-біологічні відділення малих академії наук, гуртки і секції наукових товариств учнів. Перше таке відділення розпочало свою роботу в 1963 році у складі Кримської Малої академії наук школярів «Шукач». Організаційним центром для його роботи було визначено Кримську обласну станцію юних натуралістів на базі якої для юних дослідників організувалася робота секцій біології та хімії, а також наукових гуртків. Однією з вдалих форм роботи з учнями в МАН стало проведення щорічних літніх табірних зборів до роботи яких залучалися молоді та відомі вчені з наукових установ Сімферополя, Києва, Москви, ін. Учні, які цікавилися вивченням хімії, біології та екології проводили науково-дослідницьку роботу за завданням кафедр Сімферопольського університету [4].

Уже в 1964 році біологічна секція МАН також починає працювати на базі клубу гідробіології «Дельфін» Севастопольської станції юних натуралістів. Першим її керівником стає А.П. Малкова. З 1967 року у складі секції організується робота підсекції мікробіології, а вже в 70-х роках до біологічної секції входить 6 профільних груп (гідробіології, екології, морської біології, мікробіології, біології та фізіології риб). Науковою базою для роботи секції МАН стає Науково-дослідний інститут біології південних морів НАН України. У програмах роботи з юними науковцями передбачалося читання лекцій, проведення консультацій, індивідуальна науково-дослідницька робота, підготовки доповідей, рефератів тощо. Старшокласники проводили науково-дослідницьку роботу за завданням кафедри мікробіології Сімферопольського університету і щорічно брали участь у наукових експедиціях з вивчення Балтійського, Азовського і Білого морів [3].

Позитивний досвід діяльності Кримської МАН «Шукач» посприяв створенню в 1972 році Київської малої академії наук «Дослідник». На той час її роботу очолював доктор технічних наук, професор А.Ф. Верлань і діяла вона як громадська організація на базі будинку вчених Академії наук України. Пізніше наукові гуртки академії починають працювати у складі секцій наукового товариства учнів «Дослідник», що успішно функціонувало з 1949 року на базі Київського міського відділу освіти та Палацу піонерів і школярів [2]. У 1972 р. на базі Республіканської станції юних натуралістів було розпочато роботу підсекції біологічної секції Київської малої академії наук «Дослідник» та організовано роботу наукового товариства учнів природничого профілю «Пошук». До співпраці з членами НТУ залучалися вчені інститутів гідробіології і ботаніки, біохімії НАН України, цукрового буряка Національної аграрної академії України, науковці Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова [1]. Згодом Республіканська станція юних натуралістів (тепер Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді) стає координатором та організаційно-методичним центром діяльності наукових гуртків і секцій хіміко-біологічних відділень МАН всієї України.

У жовтні 1978 року у м. Львові за ініціативою вчених Західного наукового центру Академії Наук України та відділу освіти Львівського міськвиконкому створюється Мала академія наук старшокласників «Еврика». Традиційними формами навчання учнів у гуртках і секціях хіміко-біологічного відділення стають лекторії, семінари, практичні та лабораторні заняття, екскурсії, індивідуальна науково-дослідницька робота під керівництвом вчених, наукові школи тощо. Базами для їх роботи визначаються науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади м. Львова: Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Державний природознавчий музей НАН України, Наукова бібліотека НАН України імені В. Стефаніка [5].

Подібне об'єднання старшокласників з'являється у вересні 1979 року і на Одещині. За ініціативою Південного наукового центру Академії Наук України на базі Одеської обласної станції юних натуралістів та Одеської обласної станції юних техніків було створено Одеську МАН «Прометей» [7]. У складі її хіміко-біологічного відділення організується робота двох секцій: біологічної та сільськогосподарської, а вже з 90-х років – екології, охорони довкілля, медицини та психології. Навчаючись у гуртках і секціях, старшокласники вивчали флору і фауну Чорного моря, проводили дослідницьку роботу в галузі сільського господарства за завданнями вчених Обласного координаційного центру, що діяв на базі Одеської обласної станції юних натуралістів. Базами для виконання їх науково-дослідницьких робіт були Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, Сільськогосподарська академія, Екологічний і Медичний університети, Південний український педагогічний університет, Академія холоду, ін. З 1997 року хіміко-біологічне відділення Одеського територіального відділення МАН діє на базі новоствореного Одеського обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

На початку 80-х років Малі академії наук організовують свою роботу у Вінницькій, Дніпропетровській, Харківській, Донецькій і Рівненській областях. Зокрема як громадська організація у 1981 році починає працювати Вінницька мала академія наук. У її структурі чотири профілі: науково-технічний; педагогічний; медичний і природничий. Робота біологічної секції природничого відділення організується на базі Вінницької обласної станції юних натуралістів, а секція медицини медичного відділення – на базі Медичного інституту імені М.І. Пирогова. Згодом створюються інші секції, а сама Вінницька обласна станція юних натуралістів стає координаційним центром Вінницького обласного територіального відділення МАН України [8].

15 грудня 1981 року за сприяння бюро Придніпровського наукового центру АН УРСР, колеги відділу народної освіти Дніпропетровського облвиконкому, ради ректорів, президії обласного товариства «Знання» створюється Дніпропетровська Мала академія наук. Для школярів міста, які цікавилися поглибленим вивченням природничих наук також працює наукове товариство учнів «Мала тім'язівка», а з 1991 року на базі вищих навчальних закладів міста та Дніпропетровського еколого-натуралістичного центру для дітей та учнівської молоді започатковується робота двох заочних шкіл: юних екологів та юних фермерів. З набуттям у 1994 році Дніпропетровською МАН статусу обласного, базовим закладом для роботи її хіміко-біологічного відділення стає Дніпропетровський еколого-натуралістичний центр для дітей та учнівської молоді, а заочна школа юних фермерів реорганізується в агробіологічну секцію. Вже в 1996 році до складу хіміко-біологічного відділення Дніпропетровського територіального відділення МАН входить чотири секції: еколого-біологічна; аграрно-біологічна; медико-біологічна та хімічна. До навчання в них залучається близько 200 слухачів [3].

На Рівненщині територіальне відділення МАН створюється у 1985 році. Його наукові гуртки і секції природничо-біологічного спрямування успішно працюють на базі загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Зокрема на Рівненській обласній станції юних натуралістів, організується робота гуртків вищого навчально-організаційного рівня з екології, біології, сільського господарства, працюють гуртки зоологів, бджолярів, конярів, рослинників [7]. До роботи з юними дослідниками залучаються науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів, зокрема Української Академії водного господарства, Березнівського лісового технікуму, ін. З 2006 року хіміко-біологічне відділення МАН працює як структурний підрозділ обласного позашкільного навчального закладу «Рівненської Малої академії наук учнівської молоді».

У січні 1989 року на базі Харківської обласної станції юних натуралістів організується робота Малої академії наук природничого профілю. Її Президентом обирається доктор сільськогосподарських наук, професор М.А. Бобро. Щорічно до навчання в дев'яти секціях (екології та охорони природи, рільництва, садівництва, селекції та генетики, ентомології, захисту рослин, медичної генетики, лісництва, економіки) залучається більше ніж 200 старшокласників області. Робота секцій організується на базі Харківського державного університету, Харківського аграрного інституту ім. В.В. До-

кучаєва, НДІ рослинництва ім. В.Я. Юр'єва та Харківського медичного інституту. Зі створенням у 1995 році Харківського територіального відділення МАН України Харківська обласна станція юних натуралістів стає базовим осередком для роботи хіміко-біологічного відділення, а вже з травня 1997 року координуючу функцію виконує Харківський центр дослідно-експериментальної діяльності «Будинок учителя».

Початок 90-х років став знаковим для подальшого формування і розвитку мережі Малих академій наук в Україні. До 1993 року хіміко-біологічні відділення МАН розпочали свою роботу у Запорізькій (1990 р.), Чернігівській (1991 р.), Волинській (1992 р.), Полтавській (1992 р.) і Черкаській (1993 р.) областях [6].

Так хіміко-біологічне відділення Запорізького територіального відділення МАН, що було створене на базі Центру науково-технічної творчості учнівської молоді «Грані», попервах організовує роботу трьох секцій (хімії, біології та екології) до навчання в яких залучається більше 300 старшокласників області. Вже з 1995 року координатором діяльності хіміко-біологічного відділення стає Запорізька обласна станція юних натуралістів і на її базі та кафедрах Запорізького державного університету, Запорізького медичного університету, Інституту вдосконалення лікарів, Науково-дослідного інституту ефірно-олійних культур організується робота інших секцій і наукових гуртків, а також для старшокласників розпочинає роботу обласна очно-заочна хіміко-біологічна школа МАН.

З травня 1991 року в складі хіміко-біологічного відділення Чернігівського територіального відділення МАН організується робота п'яти секцій і до навчання залучається понад 300 старшокласників. Базовими для його роботи стає Чернігівська обласна станція юних натуралістів, а також Чернігівський державний педагогічний інститут і Чернігівський національний технологічний університет. З 2012 року організаційно-координуючу функцію діяльності хіміко-біологічного відділення здійснює новостворений Обласний комунальний позашкільний навчальний заклад «Чернігівська Мала академія наук учнівської молоді» [8].

На Волині базовими закладами для роботи Волинського територіального відділення МАН обираються два позашкільні навчальні заклади: Центр туризму, спорту та екскурсій і Центр науково-технічної творчості учнівської молоді. Науковою базою Волинського відділення МАН стає Волинський національний університет імені Лесі Українки. Хіміко-біологічне відділення МАН діє на базі Центру НТТУМ та організовує роботу чотирьох секцій, наукових гуртків і заочної школи. З 2006 року діяльністю хіміко-біологічного відділення МАН опікується новостворений позашкільний навчальний заклад – комунальна установа «Волинська обласна Мала академія наук».

З лютого 1992 року розпочинає свою роботу в складі п'яти секцій (біології, екології, медицини, хімії та сільськогосподарства) хіміко-біологічне відділення Полтавського територіального відділення МАН. Базовими закладами для роботи його наукових гуртків і секцій стає Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді та вищі навчальні заклади міста: Полтавська медична стоматологічна академія, Полтавські педагогічний і сільськогосподарський інститу-

ти. З 2012 року хіміко-біологічне відділення діє в складі спеціалізованого позашкільного навчального закладу - Полтавської обласної малої академії наук учнівської молоді.

На Черкащині роботу хіміко-біологічного відділення Черкаського територіального відділення МАН координує Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, а з 2007 року Черкаське територіальне відділення МАН працює як структурний підрозділ Черкаського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді [1].

У 1993 році на виконання рішення Колегії Міністерства освіти України та Президії Академії наук України від 22.12.93 р. № 19/3-9 та № 351 «Про шляхи вдосконалення діяльності Малих академій наук і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України» створюється єдина Мала академія наук України з територіальними відділеннями в кожній області [8]. Завдяки цьому впродовж наступних п'яти років хіміко-біологічні відділення розпочали свою роботу в складі обласних територіальних відділень МАН у Київській (1994 р.), Донецькій (1994 р.), Житомирській (1995 р.), Сумській (1995 р.), Луганській (1995 р.), Миколаївській (1995 р.), Тернопільській (1995 р.), Херсонській (1995 р.), Кіровоградській (1996 р.), Хмельницькій (1996 р.), Чернівецькій (1996 р.), Івано-Франківській (1997 р.) і Закарпатській (1998 р.) областях. На місцях обласні відділення МАН вибудовували свої організаційно-структурні моделі функціонування, формували власні мережі районних і міських територіальних відділень, а також філій і наукових товариств учнів. Зокрема в структурі хіміко-біологічних відділень переважно організовувалася робота семи секцій: біології, психології, сільськогосподарства, медицини, екології і лісового господарства, що визначалося умовами проведення, започаткованого у 1994 році Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. Свій науково-дослідницький пошук слухачі хіміко-біологічних відділень здійснювали під керівництвом педагогів навчальних закладів і професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. На базі кафедр вищих навчальних закладів для юних науковців організувалася робота постійно діючих консультативних пунктів, читалися лекції, проводилися практичні заняття, надавалися методичні рекомендації щодо вибору тем і проведення наукових досліджень, результати яких вони представляли на Всеукраїнському конкурсі науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН.

У 2000-х роках подальшому розширенню мережі хіміко-біологічних відділень МАН сприяло створення у 2004 році загальнонаціонального координаційного центру за діяльністю територіальних відділень МАН – Національного центру «Мала академія наук України» Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України, а також підписання Указу Президента України № 927/2010 від 30 вересня 2010 р. «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» та відповідного наказу Міністерства освіти і науки України від 01.11.10 р. № 1033, що визначили правові підстави для розширення мережі регіональних малих

академії наук учнівської молоді. Вже до 2015 року 16 із 27 регіональних територіальних відділень МАН реорганізуються в спеціалізовані позашкільні навчальні заклади – малі академії наук учнівської молоді. На районному та міському рівнях створюються та успішно працюють районні (міські) територіальні відділення МАН як окремі юридичні особи, філії регіональних МАНУМ у структурі яких обов'язково є хіміко-біологічні відділення. Із загальної кількості старшокласників, які сьогодні навчаються в Малій академії наук України, а це близько 130 тис. осіб, приблизно 30000 (23%) припадає на гуртки і секції хіміко-біологічних відділень МАН.

Отже, проведений нами аналіз розвитку мережі хіміко-біологічних відділень МАН дає підстави для ви-

сновку про зростаючий інтерес з боку суспільства і держави до проблем навчання обдарованої учнівської молоді, що виражається в постійному розширенні мережі МАН, зокрема хіміко-біологічних відділень, а також в удосконаленні їх діяльності. Упродовж останніх шестидесяти років у кожному регіоні України сформувалися свої організаційно-структурні моделі функціонування як територіальних відділень МАН так і хіміко-біологічних відділень зокрема. Спільними ознаками в системі залучення обдарованої учнівської молоді до науково-дослідницької діяльності є організація роботи секцій і наукових гуртків, тісна співпраця з вищими навчальними закладами, робота очно-заочних наукових шкіл, організація інтелектуально-масових заходів для учнівської молоді тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Вербицький В.В. Юннатівський рух в Україні – К.: Деміург, 2001. – 304 с.
- [2] Сторова І. Київський МАН «Дослідник» – стартовий майданчик для таланту // Обдарована дитина, 2003. №2. – 20-23 с.
- [3] Драган.О.А., Вербицький В.В. Зерна досвіду : методичний збірник – К.: «DEMID», 1998.- 112 с.
- [4] Касаткін В.М. Мала академія наук «Шукач» – помічник школи // Радянська школа, 1977. № 4. – 68-72 с.
- [5] Козловська І.М. Львівська МАН «Еврика»: ретро через чверть століття // Обдарована дитина, 2006. №8. – 8-12 с.
- [6] Ковбасенко Л.І. Мала академія наук України як пріоритетна форма позашкільної освіти // Обдарована дитина, 2001. №3. – 30-34 с.
- [7] Манорик Л.П. У витоків юннатівського руху в Україні – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 122 с.
- [8] Тихенко Л.В. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі «Мала академія наук України»: Навчально-методичний посібник – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 120 с.

REFERENCES

- [1] Verbyts'kyu, V.V. Young Naturalist movement in Ukraine // K.: Demurge, 2001. – 304 p.
- [2] Yehorova, I. Small Academy of Sciences in Kyiv "Researcher" – a launching pad for talent // The gifted child, 2003. №2. – P. 20-23.
- [3] Drahan, O.A., Verbyts'kyu, V.V. Grains of experience: methodical collection // K.: «DEMID», 1998. – 112 p.
- [4] Kasatkin, V.M. Small Academy of Sciences "Seeker" - Assistant to school // Soviet school, 1977. № 4. – P. 68-72.
- [5] Kozlovs'ka, I.M. Lviv Small Academy of Sciences "Eureka": retro a quarter century // The gifted child, 2006. № 8. – P. 8-12.
- [6] Kovbasenko, L.I. Small Academy of Sciences of Ukraine as a priority form of of extracurricular education // The gifted child, 2001. №3. – P. 30-34.
- [7] Manoryk, L.P. In the origins of the movement of young naturalists in Ukraine – K.: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 2005. – 122 p.
- [8] Tykhenko, L.V. The development of creative abilities of pupils in education and educational system "Small Academy of Sciences of Ukraine": Training handbook. Sumy: Typographical Publishing House "University Book", 2007. – 120 p.

Development of the network of chemical and biological departments of Minor Academy of Sciences of Ukraine in the second half of XX – beginning of XXI century

S.O. Soma

Abstract. This article analyzes the peculiarities of the development and activities of Minor Academy of Sciences of Ukraine in the second half of XX – beginning of XXI century. The author focuses on the formation of a network of chemical and biological departments. They are an important area of activity of MAS and provide preparing of the future intellectual elite in the natural, medical and psychological sciences. The author concludes about formation in the different periods, of various structural and organizational models of their existence.

Key words: Minor Academy of Sciences of Ukraine, chemical and biological departments, network